

İKTİBASLAR :

ARŞİV NEDİR, ARŞİVİST KİMDİR?

OSMAN ERSOY

Memleketimizde üzerinde durulmamış, veya ehemmiyeti tam mânâsıyla anlaşılmamış mevzulardan biri arşiv mevzuu ve arşivistin yetişmesi işidir. Başvekâlet Arşivi'nin kurulması, Topkapı Sarayı Müzesi arşivi'nin tasnifi ve aradan geçen bunca zaman bizi, bir devlet arşivi'ne kavuşturamamıştır. Devlet kurmada fitrî bir kabiliyeti olan büyük milletimizin otuz yıldan beridir kurduğu devletin (Türkiye Cumhuriyetinin) devlet arşivi henüz kurulamamıştır. Her geçen yıl, devlet dairelerinin vesikalarına yenilerini ilâve etmektedir. Böylece devlet arşivine gidecek malzemeyi ayırmak, tasnif, tertip ve imha işleri güçleşmektedir. Mevzua girerken, devlet arşivi'nin kurulması işinin ele alınmasını alâkadarlardan bilhassa istirham ediyoruz.

Arşiv, yalnız bizim için değil, dünya için de yeni bir meslek ve meseledir. Fransız İnkılâbının getirdiği anlayış ile, XVIII. Asrın sonu ve XIX. Asırda kurulan ve XX. Asırda Avrupa ve Amerika memleketlerinde gelişen arşiv işlerinin burada tarihçesine girecek değiliz. Yalnız, memleketimizde devlet arşivi kurulması arifesinde arşivin ehemmiyeti ve arşivistin yetişmesine temas ederek yepyeni bir mesleği tanıtmak niyetindeyiz.

Arşiv, menşei itibariyle Grekçe: ἀρχεiov ve buradan Lâtinceye geçen archivum kelimesinden neşet etmektedir ¹. Arşivi tarif ettikten sonra arşivisti tarif etmek şüphesiz kolaydır. Zira, kelimedenden anlaşılacağı üzere *arşivist*; *arşivle uğraşan, onun her türlü işlerine bakan kimse demektir.*

Arşiv, muhtelif zamanlarda ve muhtelif memleketlerde çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Burada birkaç tarifi vermeyi uygun buluyoruz.

Arşiv: Çoğul şekliyle kullanılan bir ıstılah olup, bir binayı gösterir ki bu binada bir devlete, cemiyete, yahut bir aileye ait evrak, fermanlar ve diğer kâğıtlar muhafaza edilir ².

¹ *The Encyclopedia Britannica, 14th. edition, C. II. S. 288; Türk (İnönü) Ansiklopedisi, III, S. 403; Archivum adıyla UNESCO'ya bağlı CIA: Conseil International des Archives'in organı olan bir mecmua çıkmaktadır, 1951 ve 1952 senesi sayıları çıkmıştır.*

² *Encyclopedia Britannica, 9th. edition, II, S. 476; Aynı eser, 14th. edition, II, S. 288.*

Horcog Josef'e göre arşiv; herhangi bir resmî daire, resmî veya yarı resmî herhangi bir cemiyet, aile ve şahısların faaliyetleri, iş görmeleri neticesinde zuhur eden ve tanzim edilmek üzere kendilerinin tasarrufunda bulunan yazıların melfuflarıyla birlikte heyeti mecmuasıdır³.

Fekete Lajos'a göre arşiv : Tabii veya hukukî bir şahsiyetin resmî muamelelerinden hasıl olan ve yanında bulundurması icabeden yazılmış, resmedilmiş veya tabedilmiş evrakın tekmidir⁴.

Belçika, Fransa, Holânda, İtalya, Birleşik Amerika'da yapılan tarifleri İngiliz Devlet Arşivi Müdürü (Depuyty Keeper of the Records) Hilary Jenkinson şöyle ifade etmiştir : *Arşiv, herhangi bir tarihte her türlü hususî ve umumî meselelerin muameleleri esnasında tabii olarak birikmiş ve ondan sonra alâkalı meselelerin mesul şahısları veya onların halefleri tarafından kendi muhafazalarında müracaat edilmek için hazırlanmış vesikalardır*⁵.

Arşivler, kendilerini meydana getiren faaliyetlerin hakikî bir kısmını, teşkil ederler ve vesikalar halinde oldukları için de geçmiş faaliyetlerin hakiki ve yaşayan delilleridirler. Arşivlerin, muhtelif tarihli ve her çeşit faaliyetlerin neticelerini ihtiva etmeleri, mahiyetlerinin değişik oluşu ehemmiyet ve kıymetlerinden bir şey kaybettirmez. Tarihî eski veya yeni, meselenin mevzuu iktisadî, ticarî, içtimaî, veya siyasî, mahiyeti itibariyle devlet arşivi aile arşivi veya bir cemiyet arşivi ne olursa olsun arşivist için değişen bir şey yoktur. Arşivist hepsine aynı şekilde kıymet verir, muhafazalarına ihtimam eder, esasen aldığı arşiv terbiyesi de bunu icap ettirir. Bu tefrik ancak müracaatçının veya araştırma yapanların meslekleri, tecessüslerine göre bir mâna ifade eder.

Arşivler, vesika' (document) lardan meydana gelir. Fakat bütün vesikalar arşiv malı değildir. Vesika (document) kelimesi, zamanımızda parşömen veya kâğıdın üzerine mürekkeple kalemin çizdiği şeylerden daha başka mânalara da gelebilir⁶. Yazılı meseleler haricinde vesika evsafını kazanmış bir sürü şey sayabiliriz. Malzemesi parşömen, âdi kâğıt, mukavva, deriler tahta ve dokuma, veya taş üzerine, maden üzerine işlenmiş yazılar; matbaa ve yazı makinesinin mey-

³ *Tayyip Gökbilgin, Arşiv Meseleleri, İstanbul 939, S. 64.*

⁴ *Fekete Lajos, Arşivin Ön Vazifeleri. Ankara 1937. S. 4;*

⁵ *Hilary Jenkinson, The English Archivist, London 1948, p. 2; Aynı müellif, Guide to the Public Records, London, 1949, P. 2;*

⁶ *The English Archivist, P. 3;*

dana getireceği bütün malzeme, damga mühür, sikke, tablo, harita, plân ve gramofon plâkları v. s gibi şeyler, vesikalardır⁷. Mahiyeti meydana geliştiki gayesine, hukukî bir anlamı oluşuna göre veya bir dosya ile ilgisi nisbetinde arşiv materyali olabilir veya olamazlar⁸.

Bunu anlamak ve tefrik etmek ihtisas işi olup, arşivistin vazifeleri arasına girer.

Arşivlerde, merbutiyet ve mensubiyetin rolü de büyüktür. Biz arşivleri meydana getiren bu hali fizikî bir sebebe irca edebiliriz. Zira arşivler, meydana geldikleri yerlerde muhafaza ediliyorlar. Bu, kendiliğinden doğan bir alâka veya irtibattır. Diğer bir nokta da dağılmış, karışmış bir arşivde vesika, dosya ve gömlekler üzerindeki ilgili bölümlerin işaretini görebilmemizdir. Bu da mensubiyet dolayısıyla konmuştur ve bu dağılık malzemeyi kurtarmada büyük rol oynayacaktır. Meselâ, Süleymaniye'den Topkapı Sarayına nakledilen ve tasnifine geçilen mülga Maarif Nezareti Arşivi'nin dağılık ve karışık evrakını tasnifte Tedrisat-ı İptidaiye, Tedrisat-ı Tâliye ve Tedrisat-ı Âliye v. s. başlıklarını ihtiva eden evrakı işaretleriyle ayırıp mensup oldukları işaretli gömleklere onların da işaret ve numaralarıyla alâkalı dosyalarına yerleştirmek bahtiyarlığına mazhar olmuşuk.

Münferit bir vesika ile arşiv gurubu arasında da bağ mevcuttur. Bu bağ, çok defa arşiv vesikaları yığınından çıkmış bir vesikanın, müzayede salonlarında satılmasıyla kırılır. Veya gurubundan çıkan vesikanın yanlış yere konması neticesi veyahut da bir arşiv üzerinde teşkilât ve yapıya vâkıf olmadan ve aslına sadık kalma (Proveniencia prensibi)⁹ denen tasnif usullerini bilmeden yapılan tasnifler neticesi sun'î koleksiyonların meydana gelmesini intaç eder. Bu hususu Başvekâlet Arşivi'nin eski tasnifinde müşahede edebiliyoruz¹⁰. Böylece teşekkül etmiş sun'î koleksiyonlara İtalyan Devlet Arşivlerinde (Pergamene ve Sezione Diplomatica), Archive Nationales (Trésor des Chartes) de ve Public Record Office (Special Collections) de dahi

⁷ Hilary Jenkinson, *A Manual of Archive Administration*, London 1937, P. 5-6;

⁸ Fazıl Yınal, *Arşiv Malı Nedir? Kütüphane Malı Nedir? Belleten*, Sayı: 38, S. 303-315; Hamit Koşay, *Arşiv Nedir? İstanbul 1936*, S. 5.

⁹ Arşivin Ön Vazifeleri, S.6-7 de "Lâtince: "Proveniencia, Almanca : Proveniencz, Fransızca : Respect des fonds, arşivi teşekkül ve münasebetlerine sadık kalarak tanzim ve tertip usulü" diye zikretmektedir; ayrıca : Tayyip Gökbilgin, *Macar Devlet Arşivi ve Tarihçesi*, *Belleten*, C. III, S. 447 deki alt notuna bak.

¹⁰ Arşiv meseleleri, S. 1-42 de "Türk Arşiv işleri" adlı, mevzuda tafsilât var.

rastlanmaktadır¹¹. Bunlar tamiri kabil olmıyan kayıplardır ve husu-
siyle bir meseleyi tetkik edenler için faydasız vesika yığınlarından
ibarettirler.

Son olarak, müstakil arşiv guruplarıyla vesikalar arasında bir
yakınlık, akrabalık mevcuttur ki bunlardan biri diğerinin mevcudi-
yeti hakkında bilgi verir. Meselâ: Maarif Vekâleti'nin İstanbul Maa-
rif Müdürlüğüne gönderdiği talimatın bir tarafta aslı, diğer tarafta
kayıdı veya kopyesi mevcuttur. Bu aynı oluş işi veya akrabalık her
ikisini de izah ve kıymetlendirme bakımından mühim bir faktördür.
Bir diğer misal : Siyasi mevkii olan bir şahsın bir gazetede müstear
isimle çıkmış bir yazısı ehemmiyetine binaen devlet arşivine girmiş
olsa, istikbalde bunu gören bir tetkikçi mezkûr gazetenin arşivinde
kayıtlar arasında yazarın ismini bulup, aydınlanabilir.

Arşivlerin Birleşikliği ve Büyümesi: Arşivler hiç bir zaman toplan-
mazlar, tabîî olarak birikirler. Kütüphanecinin lûgatine çok yaraşan
"toplama" kelimesi, arşivistin lûgatinden kat'iyetle çıkmalıdır. Ar-
şivler insan cehti sarfedilmeksizin zahmetsizce birikirler, birbirinin
içinden ayrılmıyarak organik şekilde gelişir ve büyürler. Bir canlının
uzuvları veya bir ağacın, nebatın dalları, filizleri ve yaprakları gibi.
Bu birleşiklikten ayrılmış vesika, iskeleti ve iskelet yapısı bilinmiyen bir
hayvana ait bulunmuş bir kemik gibidir ki üzerinde hüküm vermek
boş ve mânasız olur. Esasen vesikalar, kendiliğinden vücuda geliş-
leri, bir işe müteallik ve hukukî bir gayeye sahip oluşlarıyla arşiv
materyali olurlar ve kütüphane, müze materyallerinden ayrılırlar¹².

Arşivlerin Geçirdiği Safhalar : Arşivler normal olarak üç safha ge-
çirirler :

1 — Hali hazır dosyalar, bunlar bugün devlet dairelerinde gün-
lük muamelelerde kullanılan dosya ve evraktır.

2 — Günlük muamelelerden kaldırılmış evrak, bunlar her hangi
bir vesile ile istenebilir. Geçmişe ait bir iş için, yahut daire işlerinin
gerisinde ve yanında yapılacak tetkikler için kullanılır. Bu safhadaki
evrak bir depoya gönderilir.

3 — İkinci safhadan ayrılan, muhafazâsı devlet arşivinde lüzumlu
görülen arşiv malzemesidir. Üçüncü safhadaki evrak, araştırma ve

¹¹ *The English Archivist*. P. 5.

¹² *Arşiv Malı Nedir? Kütüphane Malı Nedir?* S. 305; *Arşiv maddesi, Türk (İnönü)*
Ansiklopedisi, III, S. 403; Arşiv Nedir? S. 5-6.

tetkik gayeleri bakımından kıymetli olarak tanınırlar ve muhafazaları bir vecibedir. Arşiv bu safhasıyla ebediyen muhafaza edilecek demektir.

Birinci ve bilhassa ikinci safhanın devamı hususunda tespit edilmiş bir zaman yoktur. Çeşitli vaka ve hâdiseler yüzünden depodaki arşiv malzemesi asırlarca kalabilir. Arşiv mevzuunda konuşulduğu vakit ekseriya herkesin aklına zikrettiğimiz üçüncü safhadaki arşivler gelir: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Başvekâlet Arşivi v. s. gibi. Fakat ekserimiz, devlet dairelerinde birinci safhada ve depolarımızda ikinci safhada arşivler olduğunu düşünmez ve onlara da lââyık oldukları ehemmiyeti vermeyiz. Ve yine otuz senedenberi devlet dairelerinin depolarında bekliyen ikinci safha arşivlerimizi devlet arşivlerine girecek şekilde lââyıkıyla tanzim, tertip edip, onlara hayatiyet vermeyiz. Arşivlerimizde üçüncü safhadaki malzeme dahi miktar ve bakım yönünden bizleri düşündürebilir. Abdurrahman Şeref Bey'in arşivlerimizi 518 araba veya 500.000 parça tahmin edişi, Arşiv Meseleleri müellifinin ise bunu 90.000.000 tahmini üzerinde durmak lâzımdır.¹³

Biz, adet itibariyle bunu 30 milyon kabul etsek, günde 300 vesika tamir, tertip görse ve tetkik edilse -ki buna imkân yoktur- bir çalışma senesini de vasatı 300 gün kabul etsek, basit bir hesapla 335 sene sonra mezkûr arşiv malzemesine tamamiyle hâkim duruma geçebiliriz. Bu müddetin hitamında Türk arşivistlerinin karşısına 360 senelik Türkiye Cumhuriyetinin birikmiş ve tasnif, tertip istiyen arşivi dağlar gibi dikilecektir. Arşiv işine lââyık olduğu önemi vermezsek, gelecek Türk nesillerinin arşivistlerini içinden çıkılamıyacak bir dâvanın kucağına atmış olacağız.

Arşivist, Vazifeleri, Öğrenim ve Öğretimi:

Türkiye'de saydığımız bu kadar vesikayı düzenliyecek, koruyacak yeni bir mesleğe sahip erkek ve kadınların yetişmesi şarttır. Arşivist, arşivle uğraşan, onun her türlü işlerine bakan kimsedir demiştik. Öyleyse arşivist, arşivde vazife görecektir. Bu vazifeleri birinci ve ikinci diye ayırabiliriz¹⁴. İlk vazifeleri; arşivin korunması için bütün tedbirleri almak. İkinci plânda gelen vazifeleri ise; arşivden istifade

¹³ *Arşiv Meseleleri*, S. 47.

¹⁴ *A Manual of Archive Administration*, P. 15;

etmek istiyecek olanlara karşı arşivini daimî şekilde hazır bulundurmak ve tetkikçinin işlerini kolaylaştıracak bütün imkânları hazırlamış olmak ¹⁵.

Arşivistin birinci vazifeleri, arşivin fizikî korunması ve moral korunması diye ikiye ayrılır.

Fizikî Korunmalar : Depo durumu. Arşivi ateşten ve rutubetten korumak için arşivist önleyici tedbirleri evvelâ depoda almalıdır. Depo binası yeni veya eski yapı olsun malzemesi, ateşe, rutubete, ateş sıçramasına, su hücumuna karşı muaf olmalıdır. elektrik, kalorifer, sigara ve düşünülebilen bütün yangın ihtimalleri, tecrit, cihazlar ve itfaiye ile direkt olarak temin edilebilecek irtibatla önlenmiş olmalıdır ¹⁶. İkinci dünya harbi sırasında İtalya arşivlerinin ¹⁷ geçirdiği tehlikeler nazarı itibare alınarak, hava hücumlarına karşı tedbirler ihmal edilmemelidir. Mümkün olduğu nispette arşiv depolarını muhtelif istikametlerden hava cereyanlarına tâbi tutmalıdır, kâğıtlar üzerindeki toz böylece giderilmiş olur; güneş ışığından istifade edilmeli; fakat kâğıt, mürekkep ve parşömene tesir edeceğinden fazla miktarda geçmesi önlenmelidir. Temizlik fennî şekilde yapılmalı, mümkünse temizlik için ayrı bir salon bulunmalıdır. Zedelenecek vesikalar için tüyden süpürgeler kullanılmalıdır. Çalışma salonlarında ışık daima soldan gelecek ve çalışanları rahatsız etmeyecek şekilde ayarlanmalıdır. Sırası gelmişken kaydedelim ki bizde depo (arşiv deposu) denince akla mahzen geliyor. Binanın toprakla temas eden bu kısmı, yani mahzen ne kadar itina ile tertiplenmiş olursa olsun buraya konulacak arşivler küf, mantar, rutubetin tesirinden uzak kalamazlar ve dolayısıyla ölüme mahkûm edilmiş insanlar gibidirler. Bu işlerin yanında arşivist, malzemenin raflara yerleştirilmesi, normal ölçülerin altında ve üstünde olan vesikaların dolaplara ve raflara konulması, aynı ünitenin malı olan muhtelif boydaki vesikaların yerleştirilmesi, vesikaların çalınmaması, yer değiştirmemesi, tamir ve ciltlenmeleri, mühür ve plâk gibi nebatî ve mâdenî vesikaların bozulmaması, ve nihayet bölgenin iklim tahavvüllerinin arşivler üzerinde yapacağı tesirleri önlenmesi vazifeleri, fizikî korunmanın içine girer.

¹⁵ *Arşivin Ön Vazifeleri*, S. 5;

¹⁶ *Arşiv Meseleleri*, S. 82-117 arasında geniş izahat vardır; *Arşiv Nedir?* S. 7 - 9.

¹⁷ Bak. Hilary Jenkinson-H. E. Bell, *Italian Archives during the War and its Close*, London 1947. Bu kitapta resimler ve harbin yaptığı tahribatı gösteren izahat vardır.

*Arşivlerin Moral Korunmaları*¹⁸ : Arşivist, arşive giren vesikaların kabulü, aksesiyon numaralarının verilmesi, damgalama ve numaralama, münferit, dosya ve ciltlerin numaralanması, bağlanması, tasnif arşiv sınıf, gurup ve ana gurupların ayrılma ve tespiti işleri gibi vazifeleri yapar.

Arşivistin İkinci Plândaki Vazifeleri :

Arşivist, arşivini tetkikçiye daima hazır bulundurması için evvelâ rehberlerin hazırlanması, umumi ve yalnız bir gurup arşivine ait katalogların hazırlanması, devir devir muhteviyatı gösteren indekslerin (basılmış veya basılmamış) araştırma salonlarında bulunulması, yine araştırma salonlarında tetkikçinin müracaat edebileceği her çeşit (lûgat, tarih, atlas, eski ve yeni kanunlar, eski ve yeni yer adlarını gösterir eserler, ve nihayet arşiv mevzuu ile ilgili neşriyat v. s.) neşriyatı temin ve hazırlamak arşivistin ikinci plândaki vazifeleridir¹⁹. Arşivist için mühim olan vazifelerden birisi de evrakın imhası işidir²⁰. Herkes bu işde salâhiyetli değildir. İngiliz Devlet Arşivinde bu iş arşivden dört ve imhası yapılacak evrakın mensup olduğu daireden de bir kişi alınarak yapılmaktadır. Ve yine her vekâletin çeşitli evrakının saklanma müddeti ayrı ayrı listeler halinde tespit edilmiş ve bastırılmıştır. Bizde 1327 - 1330 seneleri arasında İstanbulda mahzenlerde biriken evrakın ayrılma ve imha işi büyük bir mesele olmuştur²¹. Cumhuriyet devrinde, 1934 senesinde çıkan "Resmî evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilme tarzı hakkında nizamname" ve 1937 de çıkan "Resmî evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilmesi hakkında 19/9/1937 tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren nizamname"leri genişletmek zarureti vardır kanaatindeyiz²².

Arşivistin Yetişi;

Yukarıda arşivlerin üç safha geçirdiğine ve arşivistin vazifelerinin bu üç safhadaki işlerle ilgili olduğuna temas ettik. Bütün bu iş-

¹⁸ *Archive Administration, P. 83-121* sayfeleri arasında geniş izahat vardır.

¹⁹ *Aynı eser, P. 125 - 133.*

²⁰ *Aynı eser, P. 139 - 152.*

²¹ *Osman Nuri - Mehmet Hayati, Evrak-ı Atıkanın Suret-i Tasfiyesine Dair Rapor, İstanbul, 1332.*

²² *Nurettin Can, Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler. Ankara, 1948, S. 27 - 32 ve 40 - 42.*

ler, bilgi ve tatbikat ister. Bir arşivistin, elindeki vesikaları tanıması, bilmesi ve okuyabilmesi lâzımdır. Arşivist buna üniversite sıralarında hazırlanmalıdır. Okuyabilmek, paleografya'ya nüfuz etmekle mümkündür. Türk arşivisti için mevzubahis olan Osmanlı paleografyasının muhtelif (Siyakat, Divanı, Nesih, Talik, Sülüs, Reyhani, Rik'a gibi) çeşitleridir. Kurulacak devlet arşivimizin 1928 yılından sonraki bölümleri üzerinde vazife alacak arşivistlerin tabii bu yazı şekillerini bilmesine hacet yoktur. Arşivistin yetişmesinde dil meselesi de mühimdir. Arşivist, Osmanlıca dediğimiz (Türkçe, Arapça, Farsça karışığı) dili anlamalıdır. Neşriyatı takip etmek için de bir garp lisanına vâkıf olması şayanı arzudur. Arşivistin, "diplomatica,,ya (yani ferman, berat, v. s.) sahip olması, muahedelere ait bilgisi bulunması icabeder. Bunun yanında devlet teşkilâtının, idaresinin taksimatı ve değişmelerine hakkıyla vâkıf olması şarttır. Denilebilir ki arşiv yapma ve kurmanın doğru olmasında o müessesenin teşkilâtına ve bu teşkilâtın tarihî tekâmülüne vâkıf olmak muvaffakiyetin birinci şartıdır. Arşivist, tarihî ve hukukî bilgi ile de mücehhez olacaktır. Ayrıca, vesikaların tamiri, ciltlenmesi, fotoğrafçılık, biraz itfaiye işleri, mimarlık, kimyagerlik, mühendislik, entomologie (hayvanatın böceklerle uğraşan kısmı), mycologie (nebatın yaprak ve çiçeksiz yeşil olan yosunlarla ilgili kolu) gibi sahalardan anlaması veya bu sahalarda arşivde çalışacak elemanlarla işbirliği yapacak derecede ilgilenmesi de mevzubahistir²³. Arşivist arşivini idare ederken bütün bu işlerle karşılaşacaktır. İyi yetişen veya yetişmek isteyen arşivist, sayılan hususlara bigâne kalmaz.

İdeal olarak, arşivistin, kazandığı bilgi ve kabiliyetleri daima pratikle takviye etmesi lâzımdır. Arşivist evvelâ arşivinin, sonra da arşivden istifade edenlerin hizmetlisidir. Bir milletin tarih hazinelerini teşkil eden arşivleri korumak, yaşatmak ve yine milletin istinatgâhı olacak ilmî otoritelerin yetişmesinde karınca kararınca bir payı olmak, onlara yardım etmek bazan da yol göstermek herhalde çok şerefli bir hizmettir.

Gurbet, C. I. Nu. 4

²³ *The English Archivist*, P. 23.